

УДК 37.017.7:061.22.05(477.4-22)"19"

УТВОРЕННЯ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ НА ПОДІЛЬСЬКОМУ СЕЛІ З ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ

Віра Найда

*Хмельницький гуманітарно-педагогічний університет
вул. Проскурівського підпілля, 139, 29013 Хмельницький, Україна*

Проаналізовано та систематизовано наявні відомості про діяльність товариств на селі. Простежено їхню роль у зростанні національно-громадянської свідомості народу.

Ключові слова: культурно-освітні організації, просвітницькі ідеї, позашкільна освіта, національно-громадянська свідомість.

Вивчення історії привертає увагу науковців з погляду її культурологічного сенсу, дослідження забутих фактів, культурних процесів, що є підґрунтям сучасним тенденціям музичного розвитку України.

Історико-культурна, мистецька, краєзнавча цінність явищ, подій, музичних процесів суперечить їх невивченості в професійних колах, недостатній обізнаності широкого загалу, – це становить актуальність обраної проблеми.

Ми ставили за мету визначити культуротворчу і виховну роль музичних громадських організацій на Поділлі, виявити історичні та соціальні умови їх розвитку і діяльності на підставі документальних, літературних джерел. Ставили такі завдання: проаналізувати стан проблеми в історико-педагогічній літературі, архівних джерелах; висвітлити соціально-економічні процеси, які впливали на стан освіти для дорослих; простежити вплив діяльності громад і товариств на свідомість подолян, стан їх освіти та виховання; розкрити труднощі й недоліки, що були на шляху становлення позашкільної освіти для дорослих; систематизувати наявні відомості про зміст і форми діяльності товариств на селі.

Наприкінці ХІХ–на початку ХХ століття почався період активізації громадсько-політичної ініціативи в освіті для дорослих, зокрема і в музичній. Молодь виявляла інтерес до театру, національної музики, виконавства. Створювались об'єктивні умови, які були сприятливі для спільної діяльності літераторів, художників, науковців, музикантів-професіоналів та аматорів. Усі вони відчували гостру потребу в товариствах, об'єднаннях, організаціях для проведення культурно-просвітницької роботи. З'являлися різні літературно-артистичні, літературно-мистецькі, культурно-освітні,

культурно-просвітницькі, наукові, громадські угруповання і товариства. Вони відігравали велику „роль у зростанні національної самосвідомості народу через популяризацію і єдність освітніх завдань і художньо-естетичної спадщини” [1, с. 44].

Вдалим викладенням фактологічного матеріалу, систематизацією архівних джерел, детальним аналізом подій привертають увагу праця І. Сесака та Г. Мітіна, присвячена процесу становлення і розвитку системи освіти на Поділлі; монографія К. Шамаєвої, де історію подільської музичної освіти висвітлено в контексті загальноукраїнської. Деякі аспекти театрального, музичного й освітнього життя краю частково висвітлили Є. Белова, М. Дарманський, В. Іллінський, О. Качковський, М. Скорський, М. Собчинська, Ю. Телячий, Л. Щур.

На початку минулого століття моральним обов'язком справжніх синів України було виконати одне особливе завдання: поглибити національно-громадську свідомість в українському суспільстві. Саме тому набула надзвичайної ваги організація позашкільної освіти шляхом утворення різних культурно-просвітніх інституцій для дорослого населення. „Характерною особливістю літературного процесу в Україні у ті часи було виникнення і розпад багатьох літературних організацій (“Гарт”, “Плуг”, “Молодняк”, “Західна Україна”, “Авангард”, “Нова генерація”, “Урбіно”, ВУСПП та інші)” [2, с. 183].

Виникнення на Поділлі товариства “Просвіта” була вкрай важливою й актуальною подією. Зазначимо, що в Україні (у Галичині, Буковині) товариства “Просвіти” існували з 1868 року. На Поділлі в м. Кам'янець-Подільському “Просвіта” виникає 1900 року та одразу зарекомендовує себе як “активна поборниця всього українського” [4, с. 91]. Засновниками були лікар К. Г. Солуха (голова), М. С. Іванецький (заступник голови), учитель Кам'янецької жіночої єпархіальної школи В. К. Стиранкевич (секретар) та Ю. Й. Сіцинський [3, с. 50]. Після 1905 року “Просвіта” була поширена по містах, містечках і селах Поділля. Однак царський уряд, вважаючи корисну для українського народу працю “Просвіти” небезпечною для себе, перешкоджав її діяльності і вдавався до репресивних методів. Після обшуку й арештів активних діячів 1907 року було заборонено кам'янецьку “Просвіту”. У березні 1908 року вона поновлює свою роботу (недовго, до Першої світової війни). Доля кам'янецької “Просвіти” спіткала багато її відділів по всьому Поділлі.

Незважаючи на недовгий час свого існування, відділи “Просвіти” відіграли важливу роль у поширенні культури на Поділлі, вони звернули увагу великої кількості людей на українську справу, відкрили очі українцям на те, хто вони є, багато видали книжок, газет, журналів. Так багатьох людей вони зробили свідомими й освіченими українцями. Це була принципово нова

організація, яка порушувала питання комплексного вивчення, збереження та поширення національної культури.

Одне з найголовніших завдань Статуту товариства – “піднесення культурного рівня етнографічного добробуту населення Поділля”. У статуті однієї з “Просвіт” у першому пункті зазначено: “Товариства “Просвіти” заснуються для того, щоб просвітити своїх членів світлом доброї науки і через знання повести їх до кращого громадського національного життя” [5, с. 15-16]. У сьомому пункті стосовно діяльності ради цього товариства написано: “Впоряджає питання, доклади, вистави, гулянки, національні свята, різні вечори та все те, через що можна найкраще здійснити завдання товариства” [5, с. 15–16]. В одному з пунктів статуту “Просвіти” м. Немирова Брацлавського повіту так окреслено завдання: “підняти освіту своїх членів, дати їм науку і корисну розвагу та допомогти боротися за кращу долю” [5, с. 26].

Свою діяльність “Просвіта” відроджує 1917 року. Виникає гостра необхідність відкрити відділи товариства в кожному селі, містечку, бо “Просвіта” “дбає про:

- освіту Українського народу;
- добробут Українського народу;
- розумну розвагу для Українського народу;
- гуртування в просвітні громади Українського народу;
- добре виховання дітей Українського народу;
- завжди: всюди боронить інтереси Українського народу; підтримує всі існуючі корисні для Українського народу заклади і відкриття нових” [5, с. 10–11].

Людям потрібна не лише освіта, а й “розумна розвага”, а на селі її не було ніколи. І саме “Просвіта” повинна була подбати, щоб в кожному селі була якась “розумна розвага” для людей. Згуртувавши біля себе селян, молодь, старше покоління, дітей, відділи “Просвіти” влаштовували безкоштовно чи за невелику плату театральні вистави, вечірки з піснями, читання віршів, перегляд літератури, слухали спів та гру бандуристів. Майже в кожному селі був організований народний хор, який виступав на вечірках і святах, був музичним оформленням вистав.

У журналі “Село” за 1918 рік (№ 28, 29) знаходимо відомості, написані В. Плінським, що гурток молоді, здебільшого із селян, відкрив товариство “Просвіта” в селі Женишківці 27 квітня 1918 року. На гроші з членських внесків та пожертви деяких осіб, без жодної допомоги, були куплені книги, газети, журнали, обладнана сцена – джерело заробітку. Влаштувалися у школі, зайнявши одну кімнату і залу під вистави, читання, концерти. Маючи невелику бібліотеку (“книгозбірню”), але достатньо передплачених газет

(“Нова Рада”, “Відродження”, “Київська Мисль”, “Наше село” та ін.), “Просвіта” по неділях влаштувала прилюдні читання і бесіди.

Крім того, були створені гуртки – драматичний, “співочий”, дитячий, струнний оркестр. За двомісячне існування влаштовано шість вистав, два безплатних дитячих вечори, одну народну гулянку, одне національне свято, три лекції, чотири танцювальні вечірки. Планувалося відкрити вечірні курси для дорослих, поповнити бібліотеку та читальню, сприяти проведенню лекцій, прилюдних читань, вистав, концертів тощо.

Велика заслуга драматичного гуртка була в намаганні передусім поширити серед людей національно-громадянську свідомість, розвинути любов до рідного краю, рідної мови і пісні. Значно вплинули вистави та концерти на молодь. Це видно з того, що, як, пише В. Плінський, почали співати в селі “Стоїть гора високая”, “Коло млина, коло броду”, “Повій, вітре, на Україну”, “Як умру, то поховайте” тощо; перестали цуратися рідної мови, відродилося національне вбрання, люди стали свідомішими.

У репертуарі драматичного гуртка було багато творів, серед яких “По ревізії”, “На перші гулі”, “Бувальщина”, “Кум Мирошнік або сатана в бочці”, “День Правди”, “Мартинова помста”, “Ох, не люби двох”, “Штукар” тощо. Відомі на той час актори – Влас Вуйлов, Степан Кухар, Арсень Маньковський, Іван Сухий, Савіцький та ін.

Керівником “співочого гуртка” був О. Ковальов, який створив на базі мішаного хору чоловічий хор і тріо. Репертуар охоплював лише українські пісні, а саме: “Зоре моя вечірняя”, “Ой ти, дівчино зарученая”, “Реве та стогне Дніпр широкий”, “Там за лісом”, “Ще не вмерла Україна”.

Незважаючи на очевидну користь “Просвіти”, інтелігенція села ставилась вороже, звисока, робила все для того, щоб товариство припинило свою діяльність. Проте воно збільшувало свої ряди і своїм прикладом привело до “відкриття “Просвіти” в інших селах – Божиківцях, Вінківцях, Дамківцях”.

У наступних номерах журналу “Село” про Женишківці написано не один раз. За чотири місяці показано 13 вистав, яким акомпанував власний оркестр. Отже, театр, до якого ставилися на перших порах вороже, став на селі єдиним місцем, де після праці можна знайти корисну, “розумну” розвагу, розвинути громадянську позицію свідомого українця.

Товариства “Просвіти” створювали у всіх повітах. Такі дані знаходимо в журналах “Село” за 1918–1919 роки. У селі Глибів Ушицького повіту “Просвіта” створила драматичний гурток, в якому вивчали українські вірші, здебільшого байки та співомовки С. Руданського, серед вистав – відома “Наталка-Полтавка”. Дяк Андроняк створив національний хор, який співав колядки, патріотичні, українські народні пісні, гімн “Ще не вмерла Україна”. У селі Нараївці Кам’янецького повіту вчитель Ф. Романовський 1919 року

створив “Просвіту” з драматичним гуртком, в якому ставили вистави “Кум Мирошнік”, “На перші гулі”, та з національним хором, який виконував українські народні пісні. У селі Ружичне головою ради “Просвіти” був С. Гула, скарбник – С. Вальчук, писар – М. Швед. Драматичний гурток 1917 року поставив такі вистави: “Панська хворість”, “Кум Мирошнік”, “Бувальщина”, “Борці за мрію”. Року 1919-го організовано “Просвіту” в селі Рахни-Лісові Ямпільського повіту. Серед відомих на той час акторів – Дюскін, Швець, Костін, які грали у виставі „Сватання на Гончарівці”.

При кожному товаристві існували хори, які розучували та виконували на святах колядки, щедрівки, патріотичні, українські народні пісні. В архівних джерелах знаходимо відомості про товариства “Просвіта” в селах Багринівці, Лизні Літинського повіту, Карабелівці Гайсинського повіту, Кирпанівка Брацлавського повіту, Кікавка Могилівського повіту, Яромірко Кам’янецького повіту та ін.

Допомогти, вплинути, посіяти зерно національно-громадської свідомості “Просвіта” могла лише за умов кращої організації. Необхідно було, щоб всі відділи на селах були зорганізовані, об’єднані, підпорядковані відділу позашкільної освіти при Подільській губернській народній управі.

“Відділ позашкільної освіти звертається до всіх Товариств “Просвіта”, а також до народних учителів Поділля з проханням негайно надіслати відомості про справи організації українських національних хорів у містечках та селах.

Як скоро Відділу буде відомо, що такий хор вже існує в даному місці чи селі, Відділ зараз же по одержанню цих відомостей надсилатиме статут Хору і ноти для співу.

Коли національний хор ще не засновано, Відділ прохає повідомити про умови, які перешкоджають цій справі” [5, с. 31].

Відділ позашкільної освіти при Подільській губернській народній Управі добре опікувався товариствами “Просвіти” на селі. На народних зібраннях 1919 року пропонувалось розглянути такі питання: „1) про загальний Губернський план Позашкільної освіти на Поділлі по 1919 рік... 3) про участь Губернського Зібрання в справі будівлі домів “Просвіт”; 4) про організацію національних хорів та співів на Поділлі; 5) про участь Губернського Земства в грошовій допомозі районним (волосним) і сільським “просвітам”... 8) про асигнування Кам’янецької “Просвіти” – 25000 крб... 14) про заснування музичної української національної школи в м. Кам’янець-Подільському; 15) про видання в 1919 році педагогічного журналу “Освіта” [5, с. 24]. Такий відділ позашкільної освіти ставив перед собою завдання відкривати товариства “Просвіти”, організовувати по селах духовні та світські хори, школи для неграмотного дорослого населення. На шляху становлення “Просвіти” було чимало перешкод:

- ворожість несвідомого селянства, інтелігенції (на перших порах);
- перешкоди з боку україноненависників;
- нестача матеріальних засобів;
- не було свого приміщення. Майже всі “Просвіти” розташовувалися в будівлях колишніх церков, у “куркульських хатах”, які у зимовий період припиняли роботу, бо не було палива;
- розвиток культосвітніх закладів відставав від зростання загальноосвітнього рівня колгоспників, особливо молоді. На селі було набагато менше можливостей для проведення дозвілля, ніж у місті;
- багато селян не мали ніякого поняття про вистави та взагалі про театр. Потрібно, щоб народ в театрі побачив школу життя для себе, школу правди і науки. Необхідно ставити п’єсу, яка б своїм змістом не впливала на погану рису людини, мала б виховне значення, викликала б добре та шляхетне почуття. Рекомендувалося перед виставою зайняти публіку короткою лекцією, яка б ознайомила з автором, змістом та ідею п’єси.

Зважаючи на проблеми і труднощі, які виникали перед “Просвітою”, Департамент позашкільної освіти звернувся до “Просвіти” м. Кам’янець-Подільського з листом, де зазначалося, що “позаяк “Просвіта” переживає дуже складне становище, він вважає необхідним скликати з’їзд товариств “Просвіта” для вияснення певного культурно-просвітнього ґрунту, на якому “Просвіти” мають проводити свою діяльність” [5, с. 21].

Програма з’їзду 1918 року (21–22 жовтня) містила такі пункти:

- 1) з’ясування завдань та напрямів діяльності товариства “Просвіта”;
- 2) організація окремих товариств і спілок;
- 3) вияснення матеріального та правного становища товариств “Просвіта”;
- 4) справоздання вже існуючих Спілок товариства “Просвіта” [5, с. 21].

Представництво на з’їзді було обмеженим: від Поділля лише вісім представників – з Кам’янецького, Вінницького, Проскурівського, Могилівського, Ольгопільського, Ладизинського, Новоушицького і Немирівського товариств.

Отже, незважаючи на перешкоди, проблеми, “Просвіта” прямує своїм шляхом – працює над культурним і духовним, національно-громадським відродженням села.

На з’їзді в Києві 20–25 жовтня 1917 року зобов’язали всі “Просвіти” заснувати “Рідні хати” або Народні дома.

Народні дома ставили своїм завданням поєднати в одному осередкові різні культурно-просвітні інституції – дитячі притулки, клуби, бібліотеки, читальні, недільні та вечірні школи для дорослих, музеї, їдальні. Водночас

Народні доми прагнули залучити місцеве населення до активної участі у виставах, концертах, у керуванні ними. В Ярославі 1916 року відбувся загальноземський з'їзд, де порушували питання про культурно-освітні інституції [5, с. 6–9].

Зазначимо, що вперше Народні доми з'явилися в Англії ще 1887 року, а наприкінці XIX століття почали організовуватися в Україні – Києві, Харкові, згодом в селах, зокрема і на Поділлі.

Збереглися відомості про відкриття “Просвітою” у селі Жванець Кам'янець-Подільського повіту Народного дому ім. С. Руданського [5, с. 23]. У селі Холодківка, що на Брацлавщині, 1919 року відкрили Народний дім, в його складі працював просвітній гурток молоді “Молода громада” [5, с. 22].

У м. Печара Брацлавського повіту 14 січня 1919 року в помешканні Волосної народної управи відбулося відкриття “Рідної хати”. Декламували вірші, грав духовий оркестр, виступав національний хор [5, с. 27]. У м. Кам'янець-Подільському Народний дім справді був осередком культури – відбувалися вистави аматорського драматичного гуртка при “Просвіті” на благодійні цілі п'єс “Панна Штукатурка” і “Кумо Марта”, а також п'єси В. Винниченка “Панна Мара” [5, с. 21].

У виданні Подільської губернської народної управи за 1919 рік зазначається, що Народний дім повинен стати вищою формою позашкільної освіти, навіть стати вище, ніж народний університет. “Народний Університет дбає лише про розвиток розуму, тоді як Народний дім, крім цього, домагається розвитку почуття через упорядкування спектаклів, концертів тощо. У Народному Університеті хтось когось та чомусь навчає. У Народному домі сам народ учиться і виховується, запрошуючи до себе тих, хто його може навчити та виховати. І сам зазначає, чого йому слід вивчити й як потрібно йому виховуватись. Народний Університет дає культуру, Народний Дім будується на самодіяльності, спонукає для творчої праці над культурою” [5, с. 9].

На сучасному етапі, коли шкільна освіта на селі нерідко зводиться до необхідного рівня, не ведучи вже мову про освіту для дорослих, якої майже не існує, вкрай необхідно взяти на озброєння досвід минулих років. Народні доми не просто були місцем, де відпочивали селяни. Тут відроджувалась, зберігалась українська мова, культура, українська самобутність, а найголовніше, що діяльність таких організацій була спрямована на патріотично-громадське виховання і спонукала людей поважати та пишатися своєю приналежністю до українського народу.

Отже, товариство “Просвіта” і Народний дім – основні культурно-просвітні інституції, які несли просвітницькі ідеї по всіх містах і селах Поділля, впливали на розвиток національної свідомості через культурно-

мистецькі заходи, сприяли вихованню активної громадянської позиції молоді на селі.

1. *Вовк Л. П.* Художньо-естетичний потенціал у становленні освіти дорослих на Україні (історико-педагогічний аспект) // Шляхи удосконалення художньо-естетичної освіти учнівської молоді в умовах відродження національної культури. К., 1992.

2. Історія України: Навч. посіб. для студ., учителів та учнів серед. шк. / Авт. кол. М. О. Багмет, Л. В. Григор'єва, В. П. Кузьєв та ін. Миколаїв, 1992.

3. *Прокончук В. С.* Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. К., 1995.

4. *Савчук В.* Краєзнавство Поділля XIX-XX століття // Краєзнавство. 1999. № 1-4.

5. Село. 1918. № 30, 31, 38, 39; 1919. № 5-7, 9, 25, 36, 37.

**CULTURAL ENLIGHTENING INSTITUTIONS
IN THE VILLAGES OF PODILLIA AT THE BEGINNING
OF THE XX CENTURY AS THE FACTOR
OF YOUTH SOCIAL CONSCIOUSNESS DEVELOPMENT**

Vira Naida

*Khmel'nyts'ky Humanitarian Pedagogical University
Proskurivs'ke pidpillia Str., 139, UA – 29013 Khmel'nyts'ky, Ukraine*

The article analyses and systematizes the information about the activity of village educational communities. Their role in developing human national and civic consciousness is shown.

Key words: cultural-educational organizations, the enlightening ideas, out-of-school education, national and civic consciousness.

Стаття надійшла до редколегії 18.10.2005

Прийнята до друку 25.05.2006